

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

פרשת וארא: מופע קסמים

באירועים שונים, חתונות, מופעי ילדים ומסיבות נוחגים להביא מופע קסמים. האם מותר להשתתף באירועים אלו? בפרשת השבוע משה ואהרן עומדים מול פרעה וחרטומיו ועושים מופע קסמים, לו משיבים החרטומים במופע קסמים משלהם:

וַיָּבֹא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אֶל פְּרֹעֹה וַיַּעֲשׂוּ כֵן כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' וַיִּשְׁלַח אֶהָרֹן אֶת מַטְהוּ לִפְנֵי פְרֹעֹה וּלְפָנָיו עֲבָדָיו וַיִּהְיֶה לְתִנּוּן. וַיִּקְרָא גַם פְּרֹעֹה לַחֲכָמִים וּלְמַכְשָׁפִים וַיַּעֲשׂוּ גַם הֵם חֲרָטָמִי מִצְרַיִם בְּלִהְטִיהֶם כֵּן. וַיִּשְׁלִיכוּ אִישׁ מַטְהוּ וַיִּהְיוּ לְתִנּוּנִם וַיִּבְלַע מַטֵּה אֶהָרֹן אֶת מַטְהֵם.¹

נחלקו הרמב"ם והרמב"ן ביחס לכשפים והאמונה בהם - לדעת הרמב"ם,² אין כל אמת בכשפים לסוגיהם ואין לעשותם ולא להאמין בהם, זאת כחלק מהימנעות מעבודה זרה שביססה את עצמה על כשפים. לעומתו, סובר הרמב"ן³ שבאופן עקרוני יש בהם בכשפים אמת וניתן להפיק מהם תועלת. הוא שולל במוסתר את גישת הרמב"ם שכפר באמונת הכשפים: "ורבים יתחסדו בנחשים לומר שאין בהם אמת כלל, כי מי יגיד לעורב ולעגור מה יהיה. ואנחנו לא נוכל להכחיש דברים יתפרסמו לעיני רואים. ורבותינו גם כן יודו בהם". אלא שהרמב"ן מבחין בין עיסוק בכשפים כאלו שאינם משנים טבעו ודרכו של עולם, לכאלו שהם פוגעים בדרכו הטבעית של העולם, בחריגה מדרך הטבע.

חז"ל הבחינו בין מכשף שחייב סקילה, אוחז את העיניים שפטור אבל אסור⁴ והעוסק בספר יצירה ובורא בריות שמותר לכתחילה.⁵ ההבדל בין מכשף שחייב סקילה לאוחז את העיניים הוא, שמכשף עושה מעשה כישוף לעומת האוחז את העיניים שאינו עושה מעשה, אלא "אוחז וסוגר עיני הבריות ומראה להם כאילו עושה דברים של פלא, והוא אינו עושה כלום", כדברי רש"י.⁶

כעת עלינו לשאול, מה מעמדה ההלכתי של זריזות ידיים, האם היא אסורה כאחיות עיניים, או שמא מותרת היא לגמרי?

לדעת הרמב"ם, זריזות ידיים היא אחיות עיניים האסורה מהתורה: "והוא מין גדול מן התחבולה מחובר אליו קלות התנועה ביד עד שיתדמה לאנשים שיעשה עיניים אין אמיתות להם".⁷ הוא מדגים תחבולה זו בדוגמאות הבאות: שייקח חבל וישים אותו בכנף בגדו לפני העם ויוציאהו נחש. וישליך טבעת לאוויר ואחר כך יוציאהו מפי אדם אחד מן העומדים לפניו.

לדבריו, זהו מין ממני הכישוף ולכן אדם העושה זריזות ידיים כזו לוקה עליה.

הרדב"ז⁸ ביאר, שהרמב"ם לשיטתו שכל ענייני הכישוף הם תחבולה שאין בה מן האמת ועלינו להתרחק ממעשים אלו שהם מהווים כפירה. אך הוא עצמו תמה וטען שקשה מאוד לומר שהתורה תאסור זריזות ידיים כעשיית כישוף,

¹ שמות (ז, י-ב).

² רמב"ם (הל' עבודה זרה פ"א ה"ז; הל' סנהדרין פ"י ה"ב; פיהמ"ש עבודה זרה פ"ד מ"ז; מורה הנבוכים, ח"ג פרק לו; שם פרק מו).

³ רמב"ן (דברים יח, ט). כ"כ ניווקי יוסף (סנהדרין טז ע"ב מדפי הרי"ף ד"ה ובעופות).

⁴ בדעת הרמב"ם מצאנו סתירה - במקום אחד (הל' עבודה זרה פ"א ה"ט) כתב שהאוחז את העיניים לוקה, ואילו בהמשך דבריו (שם ה"ט) כתב שלוקה מכת מדרות מדרבנן בלבד. הסברים שונים נאמרו בדעתו, ראו: שו"ת מהרי"ק (שורש עו); שו"ת הרדב"ז (ח"ג סימן תקפח). נראה שיש להבחין בין שני סוגי אחיות עיניים, כפי שכתב בקצרה כסף משנה (הל' עבודה זרה פ"א ה"ט), בשם הרב יהושע הנגיד מבני בניו של הרמב"ם: "דאחיות עיניים דמעשה תימהון לחוד ואחיות עיניים דמכשף לחוד. וזה לא ישיגנו אלא היודע בדברים ההם", וביאר ה"ח (יו"ד סימן קעט אות ב) שעל אחיות עיניים באמצעות כישוף אין מלקות לעומת אחיות עיניים לבדה יש מלקות. הבחנה זו נערכה גם ע"י שו"ת הרמ"א (סימן סז); ש"ך (יו"ד סימן קעט ס"ק יז).

⁵ סנהדרין (סז ע"ב).

⁶ רש"י (סנהדרין סה ע"ב ד"ה אוחז).

⁷ רמב"ם (ספהמ"צ, מצוות לא-תעשה לב). כ"כ החינוך (מצווה רג).

⁸ רדב"ז (מצודת דוד, מצווה סא; שו"ת הרדב"ז, ח"ה ללשונות הרמב"ם, הוספות מחלק ג סימן תקפח, אלף תרצה).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

ולכן לדבריו לא נאסרה כלל זריזות ידיים. ואכן, ראשונים נוספים⁹ ובעקבותיהם הטור¹⁰ והשולחן ערוך¹¹ לא הזכירו בדבריהם את זריזות הידיים, דבר המורה שאין בכך כל איסור.¹²

לאור מחלוקת זו דנו הפוסקים האם מותר בימינו לקיים ולהשתתף במופעי קסמים שאין בהם אלא זריזות ידיים ומהירות תנועה.

האוסרים¹³ מצדדים בדבריו של הרמב"ם שזריזות הידיים היא מין ממני הכישוף שאסרה התורה, ולכן כתב הרב אברהם דנציג "שאותן הבדחנים שעושין כדברים אלו על החתונות... עוברים בלאו דאורייתא, והמצנח לעשותן עובר משום לפני עיוור... מי שבידו למחות צריך למחות וכל שכן שאסור להסתכל ולראותם".¹⁴ וכן תמה הרב עובדיה יוסף "על רבנים מובהקים שיושבים בסעודות נישואין, ומראים לפניהם חידושים של אחיזת עיניים, ואין מהם מי שימחה על כך".¹⁵

אולם, הרב חיים דוד הלוי¹⁶ טען בדעת הרמב"ם שאיסורו את זריזות הידיים נובע מכך שבזמנם כל אוחז עיניים היה משתמש גם בזריזות ידיים, ולכן יש לאסור זאת משום אחיזת עיניים האסורה. אבל בימינו שכל מופע קסמים הוא רק בזריזות ידיים אין לאסור כלל. זאת ועוד, יש פוסקים¹⁷ שהתירו מופעי קסמים של זריזות ידיים ובלבד שיודיע על כך לצופים שהוא עושה רק זריזות ידיים באופן טבעי ללא כל כישוף.

עד כאן עסקנו במכשף, שחייב סקילה על מעשיו, אוחז את העיניים שיש בו איסור תורה, וזריזות הידיים הנתונה במחלוקת הפוסקים. בדברי חז"ל מובא שלעומת איסורים אלו, מותר לכתחילה לעסוק בספר יצירה ולברוא בריות, כפי שעשו האמוראים ובכל ערב שבת¹⁸ בראו עגל לכבוד שבת ואכלו אותו.¹⁹

נאמרו שני טעמים להיתר העיסוק בספר יצירה - לדברי רש"י,²⁰ כישוף אסור משום שהוא מעשה האדם לעומת השימוש בספר יצירה בו אין האדם עושה כל מעשה אלא הוא מזכיר את השמות הקדושים וממילא נבראים ברואים. הסבר נוסף מובא אצל הרב ישעיהו דיטראני,²¹ ולדבריו ההיתר נובע משימוש בשמות קדושים אותם נתן הקב"ה בעולם כדי לפעול בו בקדושה, והעוסק בכך מראה את גדולתו של הקב"ה. לאור סיבה זו כתבו הפוסקים²² שהשימוש בשמות הקדושים הוא רק לצורכי קדושת השם וצורכי מצווה, כפי שעשו האמוראים שבראו עגל לכבוד סעודת שבת שהיא מצווה.

⁹ סמ"ג (סימן נה); רא"ש (סנהדרין פ"ט סימן ח).

¹⁰ טור (יו"ד סימן קעט).

¹¹ שולחן ערוך (יו"ד סימן קעט סעיף טו).

¹² תפארת ישראל (סנהדרין פ"ז מ"א יכין אות קב).

¹³ יד הקטנה (ח"ב דף רע ע"ב); שו"ת שבט הלוי (ח"ה סימן קכט אות א).

¹⁴ חכמת אדם (שער איסור והיתר, כלל פט סעיף ו). כ"כ קיצור שולחן ערוך (סימן קסו סעיף ד). הובאו הדברים בפתחי תשובה (יו"ד סימן קעט ס"ק ז). לדבריהם, אם גוי עושה כן מותר לראות את מעשיו. אך ראו: מהר"ם שיק (תרי"ג מצוות, מצווה רנא), שאוסר גם בגוי.

¹⁵ שו"ת יביע אומר (ח"ה יו"ד סימן יד). ראו גם בדבריו שו"ת יחזה דעת (ח"ג סימן סח).

¹⁶ שו"ת עשה לך רב (ח"ב סימן מד).

¹⁷ שו"ת דברי יציב (יו"ד סימן נז); שו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ד סימן יג אות א), אך סיים שאם היה בא לפניו מעשה כזה היה משתמש מחמת דעת האוסרים; שו"ת תשובות והנהגות (ח"א סימן תנה), בשם החזו"א. ראו: הרב ישראל יהושע טרונק (יבין דעת, על יו"ד סי' קעט ש"ך ס"ק יז); "יראה, דווקא כשאומר שעושה איזה פעולה, אבל כשאומר שאינו עושה שום פעולה רק שמטעה הרואים ואפילו הכי אינם מרגישים שרי. ועל זה סמכו בדורות הראשונים שעשו בדחנים מעשים זרים". אולם, הרב יצחק זילברשטיין (מלכים אמניך, פרק יג הערה י עמוד שטז) העיר: "לא מצינו ראיות לחידוש זה". להסבר נוסף להיתר, ראו: שו"ת בצל החכמה (ח"ד סימן יג אות ו).

¹⁸ על העיתוי, ערב שבת, כתב בשו"ת הרשב"א (ח"א סימן תיג) שלא עושים כן בכל עת שצריכים לבהמה, אלא רק בערב שבת בו הייתה בריאת הבהמה.

¹⁹ סנהדרין (סה ע"ב; סז ע"ב). שולחן ערוך (יו"ד סימן קעט סעיף טו).

²⁰ רש"י (סנהדרין סז ע"ב ד"ה עסקי). השו" : ברכות (נה ע"א): "יודע היה בצלאל לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ".

²¹ פסקי רי"ד (סנהדרין סז ע"ב). הובאו בדבריו בטור (יו"ד סימן קעט).

²² ש"ך (יו"ד סימן קעט ס"ק יח); תורת חיים (סנהדרין סה ע"ב ד"ה כל מעלי); הרב צדוק הכהן מלובלין (דברי חלומות, אות ו).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

הפוסקים²³ עסקו במעמדה ההלכתי של בהמה שנבראה באמצעות השמות הקדושים שבספר יצירה. לדבריהם, היא אינה כבהמה רגילה אלא יצירה חדשה שאין בה איסור איבר מן החי וניתן לאוכלה ללא שחיטה, כפי שעשו השבטים שבראו להם בהמות באמצעות שמות הקדושים ואכלום ללא שחיטה,²⁴ היא גם אינה כשרה לקורבן משום שאין בה שחיטה,²⁵ וכן ניתן לאכול את בשרה עם חלב, כפי שביאר המלבי"ם²⁶ את מעשיו של אברהם אבינו שנתן למלאכים חמאה וחלב משום שמדובר על בן הבקר אותו ברא אברהם באמצעות ספר יצירה, כלשון התורה 'וימחר לעשות אותו', ואין בבשרו איסור בשר בחלב.²⁷

לעומת תמימות דעים זו ביחס לבהמה שנבראה באמצעות השמות הקדושים שאין לה מעמד הלכתי של בהמה רגילה, נחלקו הפוסקים במעמדו ההלכתי של אדם שנברא בשמות הקדושים,²⁸ האם הוא אדם רגיל לכל דבר או שמוגדר בהמה בצורת אדם?

מסופר על רבי אליהו, רבה של קהילת חלם, שברא גולם באמצעות השמות הקדושים, אך לאחר שהוא הלך וגדל חשש רבי אליהו והוריד את שם השם מעל מצחו אך הגולם שרט אותו במצח.²⁹ שנים לאחר מכן, התלבט הרב צבי אשכנזי³⁰ שהיה מצאצאיו של רבי אליהו מחלם, האם גולם הנברא משמות הקדושים מצטרף למניין ולדבר שבקדושה, שכן מצד אחד אמנם הוא לא 'ישראל' אבל הוא כן מעשה ידיו של הצדיק שברא אותו,³¹ מאידך גיסא יתכן והוא מוגדר בהמה בצורת אדם ואינו מצטרף למניין.³²

שאלת מעמדו ההלכתי נדונה גם ביחס להריגתו - האם אדם שהרג גולם אינו חייב על הריגתו משום שנאמר 'שופך דם האדם' וגולם אינו מוגדר אדם אלא בהמה בדמות אדם,³³ או שמא ההורגו חייב משום שהוא נברא בשמות הקדושים, שכן יעלה על הדעת שההורג את אדם הראשון יציר כפי הקב"ה לא יתחייב ברציחה!³⁴

²³ **שו"ת ארץ צבי** (ח"ב סימן ט) אסר שימוש בעורה לתפילין ומזוזות, לפי דברי השל"ה להלן הערה 24; **חזו"א** (יו"ד נידה סימן קי ס"ק ד), בעניין הבא על בהמה כזו. **נחל איתן** (סימן ח ס"ק ה) הסתפק לגבי שימושה לעגלה ערופה; **אילת השחר** (דברים טו, עמוד קב) הסתפק אם ניתן לפדות מעשר שני עליה; **שו"ת להורות נתן** (ח"ז סימן יא). **בן יהוידע** (סנהדרין סה ע"ב ד"ה ברם יש), אינה מזינה ואין בה טעם, בכך מיישב מדוע היו שלא בראו בהמה כזו לאכילה.

²⁴ **של"ה** (ח"ג פרשת וישב צאן יוסף אות נז). הובאו דבריו ב**שמירת הלשון** (ח"ב פרק יא). אמנם יוסף טען כלפיהם שמכל מקום יש לשחוט בהמה זו משום מראית עין, ראו: **פתחי תשובה** (יו"ד סימן סב ס"ק ב); **פרדס יוסף** (פרשת וישב, ד"ה ובסי' דרש). אולם, ראו: **הרב שאול ואקנין** (אור תורה, חוברת א תשס"ד, סימן סא, 'בעניין עגל שנברא על ידי ספר יצירה') שאין כל מראית עין בכך.

²⁵ **הרב צדוק הכהן מלובלין** (דברי חלומות, אות ו), לפי דברי השל"ה בהערה 24. ראו: **ויקן יוסף** (אות י מערכת יצירה סימן ב), שזה הטעם שחכמים לא בראו פרה אדומה והוצרכו להוציא ממון רב על רכישתה מדמא בן נתינה, משום שפרה אדומה צריכה שחיטה. הובאו דבריו ב**פרדס יוסף** (פרשת וישב ד"ה וע"ע בספר).

²⁶ **מלבי"ם** (בראשית יח, ז). ראו: **חסד לאברהם** (מעין ה נהר נא) שביאר שכן הבקר נברא באמצעות ספר יצירה, אך לא עסק במעמדו ההלכתי.

²⁷ בעניין בשר בחלב בבהמה כזו שאין לה כל טעם בשר לאור דברי בן יהוידע (לעיל הערה 23), ראו: **בעקבי הצאן** (סימן כז). ביחס לאכילת בשר בהמה זו עם חלב משום חשש מראית עין, ראו: **הרב אלתר משה אליהו שטיגליץ** (תורת חסד, עמוד כב): "דמשום מצווה רבה של הכנסת אורחים לא הקפיד על זה"; **הרב יוסף צבי הלפרט-היילפרין** (צרי לנפש יפה, סימן יח ד"ה וביותר אתי), לא שייך מראית עין לפני מתן תורה; **מועדים וזמנים** (ח"ד סימן שיט ד"ה ועיין בפתחי): "הכל ידעו שביתו של אברהם אבינו בריאה בספר יצירה מצוי היה ואין לחוש מידיו".

²⁸ לדוגמאות על מעשים אלו, ראו: **רא"ש** (בראשית ד, כו), אנוש ברא אדם; **ראב"ד** (ספר יצירה פ"ו מ"ג), אברהם ברא אנשים כדברי התורה 'את הנפש אשר עשו בחרן'; **של"ה** (ח"ג פרשת וישב צאן יוסף אות נז), השבטים "בראו נקבה והיו מטיילין עמה" ועל כך חשד אותם יוסף שחשב שהיא אישה רגילה; **הרב חיים מוולאזין** (הקדמה לספרא דצניעותא, ד"ה ושמתלי) על הגר"א: "באמת פעם אחת התחלתי לברוא גולם ובעודי באמצע עשייתי חלף ועבר תמונה אחת על ראשי והפסקתי מלעשותו עוד, כי אמרתי מסתמא מן השמים מנעוני לפי רכות שני אז".

²⁹ **שו"ת חכם צבי** (סימן צג); **שו"ת שאילת יעבץ** (ח"ב סימן פב).

³⁰ **שו"ת חכם צבי** (סימן צג). הובאו דבריו ב**משנה ברורה** (סימן נה ס"ק ד).

³¹ **הרב צדוק הכהן מלובלין** (דברי חלומות, אות ו) טען שמצטרף למניין משום שנוצר בקדושה ואין העדר יכולת דיבור מהווה חיסרון בדעת. יש שכתבו שהוא מוגדר כקטן שנולד, וכשיגדל הוא יצטרף למניין, ראו: **הרב חיים פלאגי** (רוח חיים, יו"ד סימן א אות יח) בשם ספר ברכת המים; **ליקוטי חבר בן חיים** (ח"ה דף סד ע"א). אך ב**שו"ת משנה הלכות** (חלק טו סימן כז) כתב שגם לאחר גיל שלוש-עשרה הוא לא יוכל להצטרף כי מוגדר כבהמה.

³² כצד זה שאינו מצטרף, כ"כ: **שו"ת שאילת יעבץ** (ח"ב סימן פב) שהוא כבהמה בדמות אדם; **דברי רבינו משולם** (סימן י), בשם אביו הרב צבי אשכנזי, שאין בו נפש אדם; **ברכי יוסף** (או"ח סימן נה ס"ק ד), הוא כחרש שאינו שומע ואינו מדבר שאינו מצטרף למניין; **שו"ת אפרקסתא דעניא** (ח"ד עניינים שונים סימן שפח), אף אינו חייב במצוות. ראו גם: **מהרש"א** (חידושי אגדות, סנהדרין סה ע"ב). יש מי שהבחין בין צירופו למניין לחיובו ביתר המצוות, ראו: **שו"ת בצל החכמה** (ח"ו סימן צט).

³³ **שו"ת חכם צבי** (סימן צג); **החיד"א** (מדבר קדמות, מערכת י אות כז).

³⁴ **סדרי טהרות** (אהלות ה ע"א).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

השלכה מרתקת משאלות אלו היא האם מותר לברוא גולם ולאחר-מכן ליטול ממנו את הכליה שלו עבור אדם הזקוק לה? הרב יוסף ענגיל³⁵ טען שאדם שיצר גולם באמצעות השמות הקדושים הוא הבעלים שלו ודינו כעבד כנעני השייך לאדונו. במשנה³⁶ מובא שאפשר לכתוב גט לאישה על ידו של עבד כנעני ולתת לה את העבד. בגמרא³⁷ מובא שהבעל צריך לתת לאישה את כל העבד, משום שהוא אינו יכול לקצוץ את ידו עליה כתוב הגט. בטעם הדבר שלא ניתן לקצוץ את ידו של העבד, כתב רש"י: "דשייך במצוות ואינו רשאי לחבול בו".³⁸ כלומר, הסיבה שלא ניתן לקצוץ את ידו של העבד היא משום איסור חבלה, אבל הוצאת כליה אינה מוגדרת כחבלה אלא הצלת נפשות ולכן יהיה מותר להוציא מעבדו ולהשתילה. אך לא ניתן לחבול בעבד ללא כל צורך משום שהוא מחוייב במצוות. כעת, לאור דברי הרב ענגיל שהגולם הוא כעבדו הכנעני של אדונו, וכיון שהוא אינו מחוייב במצוות, ובצירוף השיטה הסוברת שאין בהריגתו שפיכות דמים, נראה שיהיה אף מותר לחבול בו אף שלא לצורך ואף להוציא ממנו את הלב ולהשתילו באדם כדי להציל אותו, ואין בכך איסור שפיכות דמים.

³⁵ גיליוני הש"ס (סנהדרין יט ע"ב ד"ה שם מעלה).

³⁶ גיטין (פ"ב מ"ג).

³⁷ גיטין (כ"א ע"א-ע"ב).

³⁸ רש"י (גיטין כ"א ע"ב ד"ה לא).